

Gönderiliş Tarihi: 21/08/2020
Kabul Tarihi: 18/11/2020
ORCID 0000-0001-5902-6588
ORCID 0000-0001-6783-4905

TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNİN BEŞERİ SERMAYE GÖRÜNÜMÜ ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME

Merve ŞİMDİ¹
Halil İbrahim AYDIN²

ÖZ

Beşeri sermaye üretim faktörüne katılan işgücünün sahip olduğu bilgi, beceri, donanım, vasıf ve tecrübe değerini ifade etmektedir. Sanayi Devrimi sonrasında gelişen yeni dünya düzeni ile birlikte inovasyon temelli ekonomilere yer verilmektedir. Bu bağlamda, ülkelerin sahip olduğu fiziksel sermayelerinin yanında beşeri sermayeleri de önem arz etmektedir. Beşeri sermayeye sahip olan ülkeler, sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerdir. Beşeri sermaye eğitim, işgücü, sağlık, teknoloji ve inovasyon gibi birçok göstergelere bağlı olarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın amacı, Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin beşeri sermaye bileşenlerinin karşılaştırmalı olarak tahlilini yapmaktır. Çalışma, 27 AB üyesi ülke ve Türkiye'nin Dünya Bankası verileri kapsamında beşeri sermaye göstergelerinin karşılaştırmalı analizi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Çalışma kapsamında, eğitim, sağlık ve işgücü kapsamında beşeri sermaye formu incelenmektedir. Eğitim ve sağlık harcamalarına önem veren ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin fazla olduğu belirtilmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise Türkiye'nin gelişmekte olan ülkeler kapsamında yer aldığı ve gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşabilmesi için beşeri sermayeye verilen önemin artırılması gerektiği, bu minvalde öncelikle eğitim alanında istihdama ve teknolojinin gerekliliklerine yönelik uygulamalı eğitim sisteminin geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Sermaye, Avrupa Birliği, Türkiye.

Jel Kodu: E24- J51- O15

AN ANALYSIS ON THE HUMAN CAPITAL OUTLOOK OF TURKEY AND EUROPEAN UNION COUNTRIES

ABSTRACT

It expresses the value of knowledge, skills, equipment, qualifications and experience possessed by the workforce participating in the human capital production factor. In the new world order that developed after the Industrial Revolution, innovation-based economies took place. In this context, human capital is important as well as the physical capital of countries. Countries with human capital are socio-economically developed countries. Human capital is evaluated based on many indicators such as education, workforce, health, technology and innovation. Human capital is evaluated based on many indicators such as education, workforce, health, technology and innovation. The purpose of the study, Turkey and the human capital component of the European Union is to make a comparative analysis. The study covered the 27 EU member states and Turkey to the World Bank data are performed as comparative analysis of human capital indicators. Within the scope of the study, human capital form is examined within the scope of education, health and labor. It is stated that countries that attach importance to education and health expenditures have a high level of development. According to the conclusion of the study it is a developing country, Turkey. Turkey, to reach the level of developed countries should be increased emphasis on human capital. In this context, it is necessary to develop an applied training system for employment in the field of education and the requirements of technology.

Keywords: Human Capital, European Union, Turkey

Jel Codes: E24- J51- O15

¹ Ar. Gör. , Batman Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, merveesimdi@gmail.com.

² Doç. Dr. , Batman Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, hiaydin12@gmail.com.

1.GİRİŞ

Beşeri sermaye; işgücünde mevcut olan bilgi, beceri, donanım, yetenek ve tecrübeler gibi fonksiyonların toplamı şeklinde ifade edilmektedir (Özyakışır, 2011: 48). Bir ülkenin fiziksel sermayesi ve kaynakları beşeri sermaye olmaksızın ülke ekonomisinin kalkınmasında tek başına yeterli olamamaktadır (Keskin, 2011: 127). Ülkelerin uzun vadede gelişimini sağlamak amacıyla beşeri sermayeye yatırım kaçınılmazdır. Eğitim düzeyi yüksek, sağlıklı toplumlar ülkenin hem ekonomik anlamda kalkınmasını sağlamak hem de üretken, analitik düşünebilen, yeniliklere uyum sağlayan, doğaya ve insan haklarına değer veren bilinçli bireylerin oluşmasına imkan vererek sosyal refahı arttırmaktadır.

Beşeri sermaye bir ülkenin ekonomik büyümesine yardımcı olurken aynı zamanda uluslararası piyasada rekabet gücünü arttırmaktadır. İyi eğitilmiş kalifiye işgücü ülkenin dinamik bir emek pazarı oluşturmasına imkân tanımaktadır (Girginer, 2013: 92). Ülkelerin eğitim, öğretim, sağlık ve işgücü gibi alanlara yapmış olduğu yatırımlar beşeri sermayenin gelişmesine olanaklı hale getirmektedir (Becker, 1993: 16). Beşeri sermayenin temel bileşenleri eğitim, sağlık ve işgücü şeklinde sıralanmaktadır. Eğitim bireyin edinimlerinin nitelikli olmasında, sağlık bireyin verimliliğinin hizmete dönüştürülmesinde önemli rol oynarken işgücü ise ekonomide üretimin artmasına ve kalkınmasına imkân tanımaktadır. Eğitimli bireylerin işgücü kapsamında değerlendirilmesi ve eğitime uygun meslek gruplarında yer alması ekonomik büyümenin artmasını sağlamaktadır.

Gelişmiş toplumlar beşeri sermayeye yatırım yaparak bireysel faydanın toplumsal faydaya dönüşmesine katkıda bulunmaktadır. Beşeri sermayenin artması eğitim, sağlık, beslenme, barınma ihtiyacının giderilmesi, inovasyon ve teknolojinin gelişimine bağlıdır. Ekonomik büyümenin sağlanabilmesi amacıyla beşeri sermaye ve fiziksel sermayenin eşgüdümlü olması önem ihtiva etmektedir.

Ekonomik kalkınmada beşeri sermaye fiziksel sermaye kadar önemli rol oynamaktadır. İleri teknolojilere sahip araç ve gereçlerin üretimi arttırmak amacıyla daha verimli şekilde kullanılabilmesi için beşeri sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır (Şimşek, 2010: 119). İşgücü mobilitesine yapılan yatırımlar beşeri sermaye açısından oldukça önem arz etmektedir. Beşeri sermayenin niteliği iktisadi faaliyetlerdeki üretkenliğini de arttırmaktadır. İyi eğitilmiş işgücü teknolojik gelişimleri yakından takip edebilmekte, bilgi ve becerileri değişen koşullara uygun olarak yenileyebilmektedir. Tarım toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte teknolojiyi kullanıp hayata yansıtma ve ekonomik çıktı elde etmede beşeri sermayenin rolü büyüktür. Beşeri sermayenin bileşenlerini eğitim, sağlık, barınma, beslenme, inovasyon ve teknoloji oluşturmaktadır.

Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin beşeri sermaye göstergelerinin karşılaştırılması çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, 27 Avrupa Birliği ülkeleri³ ve Türkiye beşeri sermaye göstergeleri üzerinden karşılaştırılmıştır. Dünya bankası 2018 verileri kapsamında eğitim, sağlık ve işgücü bileşenleri kullanılmıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde beşeri sermaye olgusu kavramsal olarak açıklanmaktadır. İkinci bölümde eğitim, sağlık ve işgücü bileşenleri perspektifinde beşeri sermaye unsuru değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde Türkiye ve Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki beşeri sermaye endeksleri karşılaştırılmalı olarak incelenmektedir. Son bölümde ise Türkiye'nin beşeri sermaye düzeyinin yükseltilmesi için eğitim ve sağlık harcamalarının artırılması ve işgücü ihtiyacına yönelik uygulamalı eğitim sisteminin oluşturulması şeklinde politikaların geliştirilmesinin gerekliliğine dair genel değerlendirmeler yapılmıştır.

³ Brexit kapsamında AB ile Birleşik Krallık arasındaki ayrılma ile ilgili geçiş süreci prosedürleri 31 Ocak 2020 tarihinde başlamıştır. Çalışma 2018 verilerini kapsamaktadır ve o tarihlerde Birleşik Krallık AB üyesidir. Ancak Dünya Bankası AB'ye üye ülkeler arasında artık Birleşik Krallığın verilerine yer vermediği için çalışmaya dahil edilememiştir.

2.KAVRAMSAL AÇIDAN BEŞERİ SERMAYE

Bilgi toplumunda işgücünün alt yapısı olarak ifade edilen beşerî sermaye, alanında uzmanlaşmış, yetenekler bağlamında kendini yetiştirmiş bireyi tanımlamak için kullanılır. Söz konusu sermaye biçiminde insana yapılan yatırım sosyo-ekonomik gelişim ve kalkınma için öncelikli hedefler olarak kabul edilmektedir. Ülkelerin kalkınma stratejisi açısından beşeri sermaye oldukça önem arz etmektedir (Özyakışır, 2011: 4). Ülkeler ekonomik gelişimlerini sağlayabilmek amacıyla fiziki sermayenin yanı sıra beşeri sermayelerini de göz önüne alarak politikalar geliştirmektedir.

Beşeri sermaye, bireyin gelir sağlayabilme ve ekonomiyi kalkındırma yönünde beşeri yetenek göstergesi olarak ifade edilmektedir (Bartolo, 1999: 56). İnsanın eğitim aracılığıyla kazandığı bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi bireyi geliştiren değerler (Karagül, 2003: 81) ve ülke ekonomisinin kalkınmasını sağlayan insan temelli yetenekler beşeri sermaye olarak adlandırılmaktadır (Koçak, 2010: 113). Eğitim yoluyla beceri, yetenek kazandırılmış nitelikli, donanımlı insan kaynağı ekonomik olarak mevcut tüm faktörlerin daha verimli ve etkin kullanılmasını sağlayan bir yapıya sahiptir.

Beşeri sermaye kavramı ilk olarak Theodore W. Schultz tarafından ortaya atılmıştır. Beşeri sermaye, ülkelerin gelir artışına ve kalkınmaya bağlı olarak kazanılmış insani özellikleri içeren geniş bir sermaye kavramıdır (Saygın, 2012: 132). Sermaye, üretim sektöründe pozitif katkı sağlayan her türlü iktisadi değerler olarak kabul edilmektedir (David, 2001: 22). Ancak küreselleşmenin de etkisiyle sermaye kavramı oldukça farklı alanlarda kullanılmaya başlanmış ve bilgi toplumuna geçiş süreciyle birlikte beşerî sermaye kavramı ortaya çıkmıştır.

Bilgi, eğitim, tecrübe, beceri, teknolojik gelişme ve motivasyonun üretim üzerindeki etkilerinin zamanla artarak önem kazanmasıyla birlikte bu faktörler de sermaye kapsamı içerisinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu faktörler insanın nitelik ve üretimdeki rolünü ifade etmektedir. Böylece üretim faktörlerinin sermaye kapsamı beşeri sermaye kavramı ile güncel ve dinamik bir boyut kazanmıştır (Şimşek ve Kadılar, 2010: 118).

Beşeri sermaye bireylerin nitelikleri kapsamında sahip olduğu bilgi, beceri, yorumlama ve üretim yetenekleri düzeyi kadar bireylerin değişen koşullara uyum sağlama ve teknolojiyi yakından takip edebilme, çağın gereklerine uygun davranabilme yeteneğinin bir göstergesi olarak da ifade edilmektedir (Yaylalı ve Lebe, 2011: 25).

Bir ülkenin beşerî sermaye açısından zengin olması var olan işgücünün niteliğine uygun eğitim düzeyi, sağlık koşulları, beslenme gibi faktörlere bağlıdır. Daha iyi eğitim alabilen, sağlıklı beslenen, sağlıklı bir yaşam sürebilen, güçlü sosyal ağlar kuran bireylerin daha verimli ve geniş kapsamlı bir sermaye oluşturacağı açıktır. Zihinsel ve fiziksel olarak eğitilmiş, sağlıklı bireylerden oluşan beşeri sermayenin fiziksel sermaye ile birleşmesi noktasında gelişmekte olan bir ülkenin gelişmiş ülkelerle arasındaki farkı en aza indireceği açıkça öngörülen bir durumdur (Öz vd, 2008: 6). Beşeri sermayeye yapılan yatırım bireysel faydadan toplumsal faydaya dönüşmektedir. Beşeri sermaye ve fiziksel sermayenin optimal dengesinin sağlanması ile birlikte bir ülkenin ekonomik kalkınması daha hızlı bir şekilde gerçekleşebilmektedir.

Beşeri sermaye, girişimciliği, teknoloji uyumlu kalkınmayı, yeniliği sağlayarak milli gelirin daha yüksek büyüme oranlarıyla artmasını sağlamaktadır (Dakhli ve De Clercq, 2004: 123). Bilgi birikimi, teknoloji ve inovasyon gelişimi sayesinde yeni fikirler önem kazanmakta, üretkenlik ve kaliteli ürünler meydana gelmektedir. Beşeri sermaye düzeyinin yüksek olması ekonomide yer alan diğer faktörlerin etkin kullanılmasına olanak tanımaktadır.

Beşeri sermayenin oluşturulması ve ilerletilmesi konusu ortalama hayat süresi, okur yazarlık, beslenme, çocuk ölüm oranı ve diğer sağlık göstergeleri gibi başlıklar üzerinden tahlil edilebilmektedir (Aydın, 2016: 63). Beşeri sermaye birçok bileşenin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Özellikle eğitim, sağlık, beslenme, işgücü, inovasyon, gibi unsurların gelişmesi beşeri sermayenin etkinliğinin artmasında önemli rol oynamaktadır. Eğitim ve sağlık koşulları iyileştirilmiş bireyler üretim mekanizmasında daha etkin ve verimli roller üstlenmektedir.

3.EĞİTİM, SAĞLIK VE İŞGÜCÜ BİLEŞENLERİ PERSPEKTİFİNDEN BEŞERİ SERMAYE

Beşeri sermaye; kalkınmanın temel unsurlarından biri olarak emeğin eğitim, sağlık, bilgi ve becerileri gibi faktörlerinin toplamına karşılık gelmektedir. Eğitim bireyin edinimlerinin nitelikli olmasında, sağlık bireyin verimliliğinin hizmete dönüştürmesinde önemli rol oynarken işgücü ise ekonomide üretimin artmasına ve kalkınmasına imkân tanımaktadır. Eğitim ve öğretim beşeri sermayede en önemli yatırımı ifade etmektedir (Becker, 1993: 17). Eğitimli bireylerin işgücü kapsamında değerlendirilmesi ve eğitime uygun meslek gruplarında yer alması ekonomik büyümenin artmasını sağlamaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel pek çok değişimin yaşandığı günümüzde, eğitim sadece bireyin niteliklerini geliştirmekle kalmayıp, beşeri sermaye olarak bireylerin bulunduğu ülkenin de kalkınmasına yardımcı olmaktadır (Karadeniz vd, 2007: 51)

Eğitim düzeyinin yükselmesi, beşeri sermayenin dinamik, etkin ve verimli olmasını sağlamaktadır. Beşeri sermaye ülkelerin küresel rekabet alanında varlıklarını korumalarına ve öne çıkmalarına imkan vermektedir. Eğitim ve sağlık faktörü beşeri sermaye için değer oluşturmaktadır. Eğitimin niteliği ve kalitesi ülkelerin gelişmişlik düzeylerinde değer oluşturmaktadır. Gelişmişlik düzeylerinde temel faktörler arasında eğitim ve sağlık yer almaktadır (Çolak, 2010: 110).

Eğitimli iş gücü, verimlilik artışı, yaparak öğrenme tecrübesi, maliyet düşüşü olanakları sağladığı için maaş, ücret ve pozisyon yükselmelerinde hızlı artış imkânını kazandırmaktadır (Özpolat ve Yıldırım, 2009: 10). Eğitim düzeyi genel olarak yükseliş eğilimi gösterdikçe kişi başına reel gelir miktarı ve büyüme oranının arttığı gözlemlenmiştir (Ak ve Bingül, 2011:161). Eğitim, iktisadi büyüme ve kalkınma açısından küreselleşmenin getirdiği rekabet ortamında mevcut düzenin korunması ve daha ileri bir kalkınma modelinin oluşturulması amacıyla ülkelerin önem vermesi gereken bir alanı ifade etmektedir (Han ve Kaya, 2006: 117).

Bilgi ve nitelikli iş gücünün birleşimi ulusal ekonomilerde büyük farklılıklar yaratarak her ülkenin kendi eğitim ve beşeri sermaye dengesini sorgulamasına neden olmuştur (Çolak, 2010: 110). Eğitim süreci dahilinde kazanılan beceriler, deneyimler işgücü piyasasında yer alacak bireylerin seçiminde belirleyici unsurlardır (Furia vd, 2010: 1141). Yüksek eğitimli bireylerin emek piyasasında yer almaları hem kişinin menfaatleri hem de ekonomik kalkınma açısından fayda maksimizasyonunu sağlamaktadır. Ekonomik istikrarın sağlanabilmesi ve nitelikli işgücünün oluşturulmasında eğitim ve sağlığın kazandırdığı ivme yadsınamaz.

Bir ülke ekonomik olarak gelişim gösterdiği müddetçe ülkenin sağlıklı nüfus oranı da artış gösterecektir. Sağlık alanındaki iyileşme, insanların daha değerli ve iyi bir yaşam sürmesine olanak sağlar. Sağlıklı bireylerin daha verimli, araştırmacı, üretken ve sorgulayarak öğrenme rolüne sahip oldukları yadsınamaz bir gerçektir. Fiziksel ve zihinsel olarak sağlıklı olan bireyler daha uzun süre ve nitelikli olarak çalışma hayatında yer alırlar. Problemlerin çözümünde hızlı ve sağlıklı düşünebilme kapasitesiyle daha aktif rol oynarlar. Eğitim ve sağlık formuna sahip bireyler ekonomik büyüme üzerinde daha etkin vasıfla hareket etmektedirler (Yılmaz vd, 2019: 2). Bedensel zindelle eğitim bileşeni üretim faktörlerinin gelişmesini sağlayan ve beşeri sermaye açısından birbirlerini tamamlayan iki bileşeni ifade etmektedir.

Sağlıklı yaşam bireylerin bedensel ve zindelle enerji düzeylerini arttırarak iş kapasitesinde pozitif yönlü artışı etkilemektedir. Sağlıklı toplum hem devletin kamu harcamalarındaki rolünü etkilemekte hem de büyüyen bir ekonominin mevcudiyetini korumaktadır (Uzay, 2005:42). Sağlıklı bireylerin üretim faktöründeki eğilimleri, pratikleri eğitim süreçlerinin de yaşam boyu devam etmesi ile kalkınmanın pozitif yönde ilerlemesine yardımcı olmaktadır.

Yaşam kalitesi, bireylerin sağlıklı yaşam süresi insan hayatının her aşamasında kaliteli bir süreci ifade etmektedir. İş hayatındaki pratiklerin, öğrenmenin ve bununla birlikte üretim faktöründe yer alan çıktının verimlilik arz etmesinde sağlığın önemi yadsınamaz bir gerçekliktir (Bozkurt, 2010: 22). Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'ne göre sağlık, fiziksel ve zihinsel olarak optimal noktayı ifade etmektedir. Bireyin sağlıklı olarak adlandırılması için fiziksel rahatsızlığın yanı sıra mental olarak iyi olma hali de söz konusudur (Yumuşak ve Yıldırım, 2009: 58).

Salgın hastalıkların bulaşıcı etkileri göz önüne alındığı zaman bireysel sağlıksızlığın toplumun birçok kesimini etkileyerek dışsallık etkisi yaratmaktadır ve işgücü üzerinde negatif bir etkiye sebep olabilmektedir (Yetkiner, 2006: 84). Bireyin çevresinde yaşanan sağlık problemleri mutlak kuvvetle kendisini de etkilemekte ve yaşam kalitesinde değişiklikler yaratabilmektedir.

Beşeri sermaye olmaksızın fiziksel sermayeye yapılacak olan yatırımlar ekonomik getiri oranının düşük olmasına neden olur. Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan’da büyümenin itici gücü beşeri sermayeye yapılan yatırımlar olmuştur (Şimşek ve Kadılar, 2010: 118). Ekonomik büyümenin sağlanabilmesi amacıyla beşeri sermaye ve fiziksel sermayenin eşgüdümü olması gerekmektedir.

Beşeri sermayenin nitelikli, verimli hale dönüştürülmesi devletlerin eğitim, sağlık, konut, beslenme, işgücü gibi politikalarının geliştirilmesiyle mümkün hale gelebilmektedir. Beşeri sermaye teknoloji ve inovasyon altyapısının geliştirilmesi, sağlık sistemlerine yapılan harcamaların artırılması, kaliteli eğitimin ivme kazanması ve sağlıklı beslenmenin desteklenmesi ile artırılabilir. İstihdama uygun eğitim alanlarıyla beşeri sermayenin işgücü alanında verimli olması sağlanarak ülkenin ekonomik, sosyal, siyasi olarak gelişimine katkı sunulabilmektedir.

4.TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNİN BEŞERİ SERMAYE KAPSAMINDA KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Beşeri sermaye küreselleşmeyle birlikte ülkelerin gelişmişlik düzeylerine doğrudan etki eden bir faktör olarak işgücü tarafından içerilen bilgi ve becerilerin toplamı olarak ifade edilmektedir (Dura vd, 2004: 14). Ülkelerin beşeri sermaye yönünden gelişmişlikleri eğitim, sağlık, beslenme, konut, teknoloji bileşenleri ile yorumlanmaktadır. Beşeri sermaye özellikle eğitim formu temeliyle açıklanmaktadır. 1980’li yıllarda eğitimin ve buna bağlı olarak beceri kazanmış beşeri sermayenin önemi artmıştır. Büyümeyle ilgili olarak yapılan çalışmalarda eğitim, sağlık, işgücü alanındaki harcamaların iktisadi büyüme üzerinde olumlu etki yaptığını gözlemlenmiştir (Parasız, 2003: 47).

Beşeri sermaye göstergeleri içinde en çok kullanılanları, eğitim, sağlık ve beyin göçü değişkenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim söz konusu göstergeler içinde ayrı bir öneme sahip olmaktadır. Nitekim eğitimin beşeri sermayenin gelişimi üzerinde doğrudan etkisinin yanı sıra beşeri sermayeyi oluşturan diğer bileşenlerin ölçülmesindeki zorluklar eğitimi diğer göstergelere nazaran daha önemli hale getirmiştir. Bununla beraber eğitime yapılan yatırımlar ve harcamalar neticesinde daha donanımlı hale gelen işgücü, beşeri sermaye stokunun ölçülmesinde kullanılacak en gerçekçi göstergelerin başında gelmektedir (Akça, 2015: 858). Türkiye’nin ve AB ülkelerinin eğitim yönünden gelişmişlik düzeyleri oldukça farklılık göstermektedir. Tablo1’de eğitim harcamaları, eğitilmiş bireylerin işgücü alanında yer almalarını gösteren veriler bulunmaktadır.

Tablo 1. Türkiye ve AB Ülkelerinin Eğitim Endeksleri, 2018

Ülkeler	Eğitim Harcamaları	İleri Eğitilmiş İşgücü	İleri Eğitilmiş İşsizlik (Toplam İşgücünün Yüzdesi)
Avusturya	5.2	76.7	3.2
Belçika	6.1	75.1	3.4
Bulgaristan	3.9	74.3	2.3
Güney Kıbrıs	6.2	81.8	7.6
Çek Cumhuriyeti	5.6	77.0	1.2
Danimarka	6.9	76.4	4.0

Fransa	4.9	76.6	5.4
Almanya	4.4	73.4	1.9
Yunanistan	3.1	76.1	14.2
Macaristan	4.5	73.0	1.2
Lüksemburg	5.5	79.7	4.2
Malta	4.7	85.6	1.9
Polonya	4.6	80.4	2.0
Romanya	2.8	82.5	2.1
Slovak Cumhuriyeti	3.8	73.6	3.1
Slovenya	4.3	79.8	3.6
İspanya	4.0	80.1	8.9
İtalya	3.7	74.7	5.9
Türkiye	3.8	79.3	12.2
Hollanda	5.0	80.6	2.5
Estonya	4.9	81.5	3.6
Finlandiya	6.3	73.8	4.2
İrlanda	4.2	81.2	3.8
Letonya	4.3	85.5	3.7
Litvanya	3.9	83.0	2.8
Portekiz	4.8	83.3	5.4
İsveç	7.2	83.6	3.7
Hırvatistan	4.5	71.9	6.0

Kaynak: (Dünya Bankası, 2018)

Beşeri sermaye göstergeleri kapsamında eğitim harcamaları önem bir yere sahiptir. Eğitim harcamaları açısından Türkiye yüzdeler olarak 3.8'lik bir orana sahiptir. Tabloda yer alan 27 AB ülkesi içerisinde en fazla eğitim harcamalarına sahip ülke %7.2 ile İsveç'tir. En az eğitim harcamalarına sahip ülke ise 2.8 yüzdeler kapsamında Romanya olduğu görülmektedir.

Eğitimli bireylerin ülkenin ekonomik gelişimine katkı sağlayabilmesi amacıyla işgücü alanında yer alması gerekmektedir. Bir ülkenin gelişmişlik endeksi kapsamında eğitim ve işgücü önem teşkil etmektedir. Tablo 1 incelendiğinde ileri eğitimli işgücü alanında AB üyesi ülkeler arasında en düşük oran 71.9 ile Hırvatistan'a ait olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye'de ise işgücü alanında ileri eğitimli bireylerin oranı %79.3'tür. Bireyler uzmanlaştıkları alanlarla ilgili istihdam edildiği noktada

ekonominin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Tablo 1 dahilinde eğitimli bireylerin işsizlik oranı incelendiğinde Türkiye %12.2 oranıyla Yunanistan'dan sonra (%14.2) işsizliğin en fazla olduğu ülkedir.

Ekonomik kalkınmayı sağlayabilen gelişmiş toplumlarda, sağlık için ayrılan kaynaklar artarken, bireylerin sağlıklı olma bilinci ve özverisi hızla artış göstermektedir. Sağlık düzeyindeki gelişmeler ülkenin iktisadi gelişmesini de hızlandırmaktadır (Mazgit, 2002:405). Bir toplumun sağlık düzeyini etkileyen faktörler ergen doğurganlık hızı, bebek/çocuk ölüm oranları, ortalama yaşam beklentisi, sağlık sistemine ilişkin göstergeler, ölüm sebepleri ve hastalık türleri olarak gösterilebilir (Karagül, 2002: 66).

Sağlık, insanların sahip olduğu en önemli varlık olarak açıklanabilmektedir. Bireyin kapasitesini tam anlamıyla kullanabilmesi ancak sağlıklı olması ile mümkün olabilmektedir. Fiziksel ya da zihinsel sağlık sorunu yaşayan kişiler, iş yaşamlarında tam anlamıyla verimli olamadıkları gibi günlük yaşamda da önemli sorunlar yaşayabilmektedirler. Bu nedenle, sağlıklı ve uzun yaşama arzusu tüm insanların ortak temennisidir. Sağlık ile ekonomik getiriler arasındaki benzer yönlü ilişki, bu temenninin ekonomik temelini meydana getirmektedir (Çalışkan, 2010: 13).

Ülkeler arasında yapılan karşılaştırmalarda kullanılan en önemli sağlık göstergeleri; nüfus artış hızı, şehirleşme hızı, doğum oranı, ölüm oranı, bebek ölüm hızı, toplam doğurganlık oranı, doğuştan beklenen ortalama yaşam süresi, sağlık harcamalarının GSYİH içerisindeki payı ve kişi başına sağlık harcamalar şeklinde sıralanmaktadır (Eser ve Gökmen, 2009: 46).

Tablo 2’de beşeri sermayenin bileşenleri arasında gösterilen sağlık faktörüne bağlı oranlar yer almaktadır. Sağlık bileşenine ilişkin analiz kapsamında nüfus artış hızı, ergen doğurganlık hızı, doğurganlık hızı, doğumda yaşam beklentisi, ölüm oranı ve mevcut sağlık harcamaları endeksleri yer almaktadır. Türkiye ve 27 AB ülkesinin karşılaştırmalı sağlık parametrelerine aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 2. Türkiye ve AB Ülkelerinin Sağlık Endeksleri

Ülkeler	Nüfus Artışı (Yıllık%) (2018)	Doğumda Yaşam Beklentisi, Toplam (Yıl) (2018)	Doğurganlık Hızı, Toplam (2018) (Kadın Başına Doğum)	Ölüm Oranı (2018) (1000 Kişi Başına)	Ergen Doğurganlık Hızı (15-19 Yaş Arası 1000 Kadın Başına Doğum)	Ölüm Oranı Bebek (2018) (1000 Canlı Doğumda)	Mevcut Sağlık Harcamaları (2017) (%GDP)
Avusturya	0.5	81.7	1.5	9.5	7.0	2.9	10.4
Belçika	0.5	81.6	1.6	10.7	4.6	2.9	10.3
Bulgaristan	-0.7	75.0	1.6	15.4	39.3	5.9	8.1
Güney Kıbrıs	0.8	80.8	1.3	7.0	4.5	1.9	6.7
Çek Cumhuriyeti	0.3	79.0	1.7	10.6	11.9	2.7	7.2
Estonya	0.3	78.2	1.7	11.9	7.1	2.1	6.4
Danimarka	0.5	81.0	1.7	9.5	4.2	3.6	10.1
Fransa	0.2	82.7	1.9	9.2	4.7	3.4	11.3
Almanya	0.3	80.9	1.6	11.5	7.9	3.1	11.2

Yunanistan	-0.2	81.8	1.4	11.2	6.9	3.6	8.0
Macaristan	-0.1	76.1	1.6	13.4	24.3	3.6	6.9
İtalya	-0.2	83.3	1.3	10.5	5.1	2.6	8.8
Litvanya	-1.0	75.7	1.6	14.1	10.2	3.3	6.5
Letonya	-0.8	74.8	1.6	15.0	15.8	3.3	6.0
Lüksemburg	1.9	83.2	1.4	7.1	4.6	1.9	5.5
Polonya	0.0	77.6	1.5	10.9	10.2	3.8	6.5
Romanya	-0.6	75.4	1.8	13.5	35.5	6.1	5.2
Slovak Cumhuriyeti	0.1	77.3	1.5	10.0	25.9	4.6	6.7
Slovenya	0.4	81.4	1.6	9.9	3.7	1.7	8.2
İspanya	0.4	83.4	1.3	9.1	7.5	2.5	8.9
İsveç	1.2	82.6	1.8	9.1	5.1	2.2	11.0
Türkiye	1.5	77.4	2.1	5.4	25.6	9.1	4.2
İrlanda	1.2	82.3	1.8	6.4	7.1	3.1	7.2
Portekiz	-0.2	81.3	1.4	11.0	8.0	3.1	9.0
Hollanda	0.6	81.8	1.6	8.9	3.7	3.3	10.1
Finlandiya	0.1	81.7	1.4	9.9	5.7	1.4	9.2
Hırvatistan	-0.9	78.1	1.5	12.9	8.3	4.0	6.8
Malta	3.5	82.4	1.2	7.6	12.5	6.1	9.3

Kaynak: (Dünya Bankası, 2018).

Tablo 2’de belirtildiği üzere nüfus artışı en düşük % -1.0 ile Litvanya’dır. Nüfus artış hızı en yüksek olan ülke % 3.5 ile Malta’dır. Türkiye ise % 1.5 oranındadır. Doğumda yaşam beklentisi en yüksek olan ülke yıl olarak 83.4 olarak İspanya’dır. Türkiye’de ise 77.4’tür. Avrupa Birliğine üye devletler arasında en düşük yaşam beklentisi 74.8 ile Letonya’dır. Ekonomik büyümeyi etkileyen ve insan hayatıyla ilgili temel faktörlerden biri olan yaşam süresinin uzunluğu ve yaşam kalitesinin yüksekliği kişinin potansiyel olarak hayat boyu öğrenme, iş alanında tecrübe edinme ve eğitim alanına yönelme gibi formların önemini beraberinde getirmektedir (Bozkurt, 2010: 22). Böylelikle sağlıklı ve uzun ömürlü bireylerin nitelikli bir yaşama sahip olmaları ülkelerin gelişim endekslerinde istikrar sağlamaktadır.

Doğurganlık hızı % 1.9 ile en fazla Fransa’dır. En düşük doğurganlık hızı ise % 1.2 ile Malta’dır. Türkiye ise % 2.1 doğurganlık hızına sahiptir. Bin kişi başına hesaplanan ölüm oranı en yüksek 15.4 ile Bulgaristan’dır. İrlanda AB üyesi ülkeler arasında 6.4 ile en düşük ölüm oranına sahip ülkedir. Türkiye ise 5.4 ölüm oranına sahiptir. Ergen doğurganlık hızı (15-19 yaş arası 1000 kadın başına doğum) 39.3 ile en fazla Bulgaristan’da görülmektedir. Türkiye’de ise ergen doğurganlık hızı

25.6'dır. AB üyesi ülkeler arasında en düşük ergen doğurganlık hızı ise 3.7 oranıyla Slovenya ve Hollanda'dır. Ergen doğurganlık çocuk anneler olarak adlandırılan bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bu durum ülkenin gelişmişlik seviyesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Eğitimli ve bilinçli bireylerin yetişmesi için daha fazla çabanın sarf edilmesi gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır.

AB ülkeleri arasında bin canlı doğumda bebek ölüm oranı ise en düşük 1.4 ile Finlandiya'dır. En yüksek 6.1 ile Malta ve Romanya'dır. Türkiye'de ise bebek ölüm oranları 9.1'dir. İnsan onuruna yaraşır sağlıklı ve uzun yaşam kalitesinin sağlanması hem ekonomik hem sosyal açıdan ülkelerin gelişmelerine katkı sağlamaktadır. Sağlıklı ve zinde bir sosyal yapıya sahip olunması beşeri sermayeyi de daha üretken bir yapıya ulaştıracaktır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin iktisadi büyümelerini ve kalkınmalarını sağlayabilmeleri için öncelikle sahip oldukları beşeri sermayenin kalitesini ve özelliklerini geliştirebilmesi gerekmektedir (Aksu, 2016:71). Beşeri sermaye stokunun artırılması yönünde eğitim ve sağlık harcamalarına olan hassasiyet önem kazanmaktadır. Gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki farkı belirlemede eğitim ve sağlık ölçütleri önem teşkil etmektedir.

Beşeri sermayenin değerlendirilmesinde bir diğer unsur işgücü parametresidir. Tablo 3'te Türkiye ve 27 AB ülkesinin işgücüne dayalı parametrelerinden gayri safi yurt içi hasıla, işsizlik, 15-24 yaş arası işgücüne katılım oranı ve işgücüne katılım oranı (15 yaş ve üstü) endeksleri yer almaktadır.

Tablo 3. Türkiye ve AB Ülkelerinin İşgücü Endeksleri

Ülkeler	GSYİH (Yıllık %)	İşsizlik (Toplam)	15-24 yaş arası işgücüne katılma oranı, toplam (ILO tahmini) %	İşgücüne Katılma Oranı, Toplam (15 Yaş Üstü)
Avusturya	2.4	4.8	56.3	61.4
Belçika	1.5	5.9	29.7	54.2
Bulgaristan	3.1	5.2	24.4	55.3
Güney Kıbrıs	4.1	8.4	39.9	62.4
Çek Cumhuriyeti	2.8	2.2	30.8	60.6
Danimarka	2.4	5.0	63.0	61.8
Fransa	1.8	9.1	38.5	55.7
Almanya	1.5	3.4	50.2	61.3
Yunanistan	1.9	19.3	24.3	51.9
Macaristan	5.1	3.7	32.3	56.7
Lüksemburg	3.1	5.6	33.1	59.9
Polonya	5.3	3.8	35.7	56.3
Romanya	4.4	4.2	30.0	55.0
Slovak Cumhuriyeti	3.9	6.5	32.4	59.8
Slovenya	4.1	5.1	38.4	58.8

İspanya	2.4	15.3	33.6	57.9
İtalya	0.8	10.6	26.1	49.9
Türkiye	2.8	10.9	44.5	53.2
Hollanda	2.6	3.8	68.8	64.3
Estonya	4.8	5.4	48.0	63.8
Finlandiya	1.6	7.4	53.2	59.4
İrlanda	8.2	5.7	46.9	62.2
Letonya	4.3	7.4	39.6	61.4
Litvanya	3.6	6.1	37.6	61.5
Portekiz	2.6	7.0	34.6	59.1
İsveç	2.0	6.3	55.0	73.0
Hırvatistan	2.7	8.4	34.1	51.2
Malta	7.3	3.7	54.3	60.1

Kaynak: (Dünya Bankası, 2018)

GSYİH artış hızı %8.2 ile en yüksek ülke İrlanda olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de bu oran %2.8 olarak açıklanmıştır. AB üyesi ülkeler arasında en düşük gayri safi yurt içi hasıla ise 0.8 ile İtalya’dadır. AB üyesi ülkeler arasında işsizliğin en fazla olduğu ülke %19.3 ile Yunanistan’dır. Türkiye’de işsizlik ise % 10.9’dur. İşsizliğin en az olduğu ülke %2.2 ile Çek Cumhuriyeti’dir.

İşgücüne katılım oranı ülkelerin gelişmişlik seviyelerini arttırmada önemli rol oynamaktadır. Aynı zamanda eğitilmiş bireylerin istihdam edilmesi ülkelerin ekonomik kalkınmasında pozitif etki sağlamaktadır. Ancak eğitim görmesi gereken yaşta çalışma hayatına başlayanların oranı hakkında bilgi edinmek yapılacak olan analizler açısından önemlidir. 15-24 yaş arası iş gücüne katılım oranı en fazla olan ülke %68.8 ile Hollanda’dır. Türkiye’de ise bu oran % 44.5 olarak gözlemlenmektedir. On beş yaş ve üstü olarak iş gücüne katılım oranı en fazla İsveç’te %73.0’tür. Türkiye’de ise % 53.2’dir.

Beşeri sermaye ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile ilgili olarak önemli bir yapı taşıdır. Eğitim, sağlık ve işgücü alanında ülkelerin gelişmişlik seviyeleri beşeri sermayelerini dolaylı olarak da kalkınma düzeylerini etkilemektedir. Avrupa Birliği insan sermayesi ve mevcut fiziki sermaye kapasitesi ile gelişmiş ekonomiler arasında yer almaktadır. İnsani Gelişim Endeksine göre AB ülkeleri arasında bulunan İrlanda 0.942 gelişmişlik puanı ile 3. Sırada yer almaktadır. Almanya 0.939 gelişmişlik puanı ile 4. sıradadır. Türkiye ise 59. sıradadır (UNDP, 2019). Türkiye 1990 yılından itibaren ilk defa 0.806 gelişmişlik puanı ile çok yüksek insani gelişme kategorisine girmiştir (UNDPa, 2019). Eğitim, sağlık ve işgücü kapsamında tablolar incelendiğinde AB üyesi ülkeler arasında özellikle kurucu altı ülkenin eğitim açısından ileri seviyeye sahip oldukları, bireylerin sağlık açısından uzun ömürlü oldukları ve işgücü alanında ülkelerin gelişmişlik gösterdiği analiz edilmiştir. Bu bağlamda beşeri sermayeye sahip AB üyesi ülkelerin insani gelişim endeksi puanlarının da yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Beşeri sermaye, eğitim, bilgi, beceri, sağlık durumu, toplumsal ilişkiler açısından gelişmişlik durumu ile kendini geliştirmiş bireyler için kullanılan ifadeyi temsil etmektedir. İnsan faktörü

ekonomik gelişmede önemli rol üstlenmektedir. Sağlık, işgücü, eğitim gibi unsurlara yapılacak olan yatırımlar beşeri sermayenin oluşumuna katkı sunmaktadır. Bir ülkenin beşeri sermaye açısından zengin olması eğitim düzeyi, sağlık koşulları, beslenme, konut stoku, teknolojiye erişim olanakları gibi faktörlere bağlıdır. Daha iyi eğitim alabilen, sağlıklı beslenen, sağlıklı bir yaşam sürebilen, güçlü sosyal ağlar kuran bireyler beşeri sermaye yönünden niteliklere sahiptir.

Çalışma çerçevesinde Türkiye ve 27 AB üyesi ülkenin eğitim, sağlık ve işgücü kapsamında beşeri sermaye endeksleri karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda refah düzeyleri yüksek AB üyesi ülkeler ile Türkiye'nin beşeri sermaye endeksleri karşılaştırılarak politika önerilerinde alternatifler oluşturulması sağlanmıştır. Beşeri sermaye endeksleri yüksek olan ülkelerin eğitim, sağlık harcamaları ile işsizlik oranları arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır.

Bir ülkenin kalkınması için sadece fiziksel sermayenin varlığı yeterli olmamaktadır. Çağın teknolojik gelişimine ayak uydurabilen beşeri sermaye hem bireysel hem toplumsal açıdan ekonomik ve sosyal katkı sağlamaktadır. Eğitimli bireyler marjinal sosyal yarar sağlamaktadır. Eğitimli bir işgücü, yeni teknolojileri üretme, çağın getirilerine adapte olma, analitik düşünme yeteneğine sahiplik yönünden ekonomik açıdan da fayda sunmaktadır.

Eğitim düzeyi yüksek, sağlıklı bireylerin yaşadıkları ülkelerin ekonomilerini arttırmak amacıyla bilgi, birikim, donanım ve tecrübelerini istihdama aktarabilmeleri önem arz etmektedir. AB üyesi ülkeler ile Türkiye beşeri sermaye formları yönünden karşılaştırıldığında Türkiye'nin düşük bir puanlamaya sahip olduğu görülmektedir. İsveç refah düzeyi yüksek ülkeler arasında sayılmaktadır. AB üyesi ülkeler arasında eğitime en fazla harcama yapan ülke İsveç olduğu görülmektedir. Romanya eğitim harcamalarında en az orana sahip ülkedir ve endeks olarak Türkiye ile oldukça yakın bir özellik göstermektedir. Bu bağlamda eğitim harcamalarının refah seviyesi bağlamında önemi bir kez daha teyit edildiği gözlemlenmektedir.

Eğitim ile amaçlanan bilgiyi edindikten sonra üretim faktöründe bilgiyi kullanabilmektir. Ancak Türkiye'de ileri eğitimli işsizlik %12.2 ile oldukça yüksek bir paya sahiptir. Ayrıca iş hayatındaki temel problem bireylerin vasıflarına uygun istihdamın sağlanamamasından kaynaklanabilmektedir. İleri eğitimli işsizliğin önüne geçebilmek amacıyla Türkiye'de eğitim, teknoloji alanında çağın gerekliliklerine uygun ülkenin ihtiyaçlarına yönelik adımların atılması önem arz etmektedir. Eğer böyle bir eğitim sistemi oluşturulursa istihdamın gerekleri kapsamında uygulamalı eğitim politikaları oluşturulabilir.

Eğitim harcamaları beşeri sermayeye yatırım olarak algılanmalıdır. Eğitim ile bireye araştırmacı, bilinç düzeyi yüksek, üretime katkı sağlayabilme, analitik düşünebilme gibi yetenekler kazandırılmalıdır. Türkiye'nin temel problemleri arasında yaşam boyu öğrenme bilincinin toplumun her kesimine yayılmaması bulunmaktadır. Kaliteli eğitim için fırsat eşitliği sağlanmalıdır. Meslek içinde uzmanlaşmayı sağlayabilen temel eğitimler programları geliştirilmelidir. Bilgi çağının getirilerinin bir sonucu olarak sürekli değişen ve dönüşen işgücü ihtiyacına uygun olarak bireylerin bilinçlenmelerini ve buna uygun eğitimler alarak değişime ayak uydurmaları sağlanmalıdır.

Türkiye, eğitim, okuryazarlık, eğitimli işgücü sorunu noktasında politikalar üretmelidir. Beşeri sermayeye ve eğitime yapılan harcamalar, ülkeler açısından bir tüketim olarak algılanmamalı aksine yatırım faaliyeti içerisinde değerlendirilmelidir. Etkin strateji yönetimi ve kalkınma planları çerçevesinde beşeri sermayeye yatırım sağlanmalıdır. Türkiye açısından özellikle Ar-Ge yatırımları yapılmalı ve teknolojiyi tüketen toplum yapısından teknoloji üretebilen bir yapıya dönüşmesi için imkan verilmelidir. Türkiye'de AR-GE çalışmaları ve akademik alanlardaki çalışmalar finansal anlamda desteklenmelidir. Teknolojik yenilikleri takip eden toplumsal yapının ötesinde yeni teknolojiler geliştirebilen bireyler yetiştirilmelidir. Türkiye'nin GSYH içinde AR-GE'ye ve eğitime ayrılan payı arttırılmalıdır. Özellikle istihdamın niteliklerine uygun eğitim verilmelidir. Türkiye'de üretime dönük, ekonominin ihtiyaçlarına uygun ve uygulamaların esas teşkil ettiği eğitim sistemi oluşturulmalıdır.

Sağlık alanında Türkiye kurucu AB üyesi ülkelerden farklılık göstermekte ancak Doğu Avrupa ülkeleri ile benzer özellikler sergilemektedir. Yaşam beklentisi parametresine bakıldığında Türkiye (77.4), Polonya (77,6), Slovak Cumhuriyeti (77.3) ve Macaristan (76.1) gibi ülkelerle benzerlik göstermektedir. Doğurganlık hızı kapsamında Türkiye'nin en yakın olduğu ülkeler arasında

Romanya bulunmaktadır. Ergen doğurganlık hızı oranında ise Türkiye Bulgaristan ile yaklaşık olarak benzer oranlara sahiptir. Bebek ölüm oranı Türkiye’de yüksektir ve AB üyesi ülkeler arasında ise en yüksek oran Romanya’ya aittir.

Eğitim ve sağlık alanındaki veriler kapsamında Türkiye’nin sosyo-ekonomik alanda gelişim sağlaması gerektiği düşünülmektedir. Eğitim ve sağlık parametreleri işgücü oranlarını da doğru orantılı olarak etkilemektedir. On beş yaş ve üstü iş gücüne katılım oranı en fazla olan ülkenin İsveç olduğu görülmektedir. İsveç eğitim ve sağlık parametrelerinde de pozitif oranlara sahiptir. Türkiye’de ise iş gücüne katılım oranı % 53.2’dir. Türkiye’de genç ve dinamik nüfus oldukça fazladır. Beşeri sermayenin gücü istihdama uygun eğitim ile desteklendirilirse kalkınma düzeyi pozitif yönde etki gösterecektir. Yaşam koşullarının çok yönlü olarak iyileştirilmesi büyük önem ihtiva etmektedir. Özellikle kaynak dağılımında adalet sorununun çözülmesi ve liyakata önem verilmesinin eğitim ve sağlığa olumlu etki edeceği düşünülmektedir. Özetle, eğitime ve sağlığa yapılan yatırımlar artırılmalı, eğitim ve sağlıktaki iyileşmeler ülkenin beşeri sermaye düzeyine etki ederek, ekonomik kalkınma sürecine de artı değer sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ak, R., Bingül, B.A. (2011). “Eğitim-Büyüme İlişkisi Yazını Üzerine Bir Değerlendirme”, *The Knowledge Economy*, 153-167.
- Akça, H. (2015). “Beşeri Sermaye Harcamaları: Türkiye’de Yaşanan Gelişmeler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme”, *International Conference on Eurasian Economies*, 855-863.
- Aksu, L. (2016). “Türkiye’de Beşeri Sermayenin Önemi: İktisadi Büyüme ile İlişkisi, Sosyal ve Stratejik Analizi”, *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 68-129.
- Aksu, L. (2018). “Türkiye’de Eğitim ve Sağlık ile İktisadi Büyüme İlişkilerinin Nedensellik Testleri ile Analizleri”, *Social Sciences Studies Journal*, 4(1), 3611-3641.
- Aydın, H. İ. (2016). Sosyal Sermaye ve Kalkınma. Ankara: Efil Yayınevi.
- Bartolo, A.D. (1999). Human Capital Estimation Through Structural Equation Models with Some Categorical Variables. International Workshop on Correlated Data: Estimating Function Approach, Trieste.
- Becker, G.S. (1993). Human Capital, A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. The University of Chicago Pres, Chicago.
- Bozkurt, H. (2010). “Eğitim, Sağlık ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkiler: Türkiye İçin Bir Analiz”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 5(1), 7-27.
- Cihan, D., Atik, H., Türker, O. (2004). Beşeri Sermaye Açısından Türkiye’nin Avrupa Birliği Karşısındaki Kalkınma Seviyesi, Eskişehir: 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi.
- Çalışkan, Ş. (2010). “Türkiye’de Beşeri Sermaye Harcamaları ve İnsani Gelişmişlik, İş, Güç”, *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 12(1), 7-28.
- Çolak, M. (2010). “Eğitim ve Beşeri Sermayenin Kalkınma Üzerine Etkisi”, *Kamu-İş Dergisi*, 11(3), 109-125.
- Daklı, M., Clercq, D. D. (2004). “Human Capital, Social Capital, And Innovation: A Multi-Country Study”, *Entrepreneurship and Regional Development*, 16(2), 107-128.
- David, P. A. (2001). Knowledge, Capabilities And Human Capital Formation İn Economic Growth. New Zealand: A Research Report For The New Zealand Treasury.
- Eser, K. ve Gökmen, E. Ç. (2009). “Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2), 41-56.
- Furia, D., Castagna D., Mattoscio N., Scamuffa, D. (2010). “Education And Labour Market İn The Age of Globalization: Some Evidence For EU-27”, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 1140-1144.
- Girginer, N. (2013). “Eğitim-İşgücü İlişkileri Açısından Türkiye’nin AB Üyesi Ülkelerle Karşılaştırılması”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (10), 91-102.
- Han, E. ve Kaya, A., (2006). Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika. Ankara: Nobel Yayınları.

- Karadeniz, O., Durusoy, S., Köse, S., (2007). Türkiye’de Eğitim ve Beşeri Sermaye, Editör: Oğuz Karadeniz, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karagül, M. (2002).Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Karagül, M. (2003).“Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı”, *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(5), 79-90.
- Keskin, A. (2011). “Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*,25(3-4),125-153.
- Koçak, M. (2010). “Eğitim ve Beşeri Sermayenin Kalkınma Üzerine Etkisi”,*Kamu-İş*, 11(3), 109-125.
- Mazgit, İ. (2002). “Bilgi Toplumu ve Sağlıkın Artan Önemi”, I. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 405-415.
- Öymen, O. (2007). Geleceği Yakalamak, Türkiye’de ve Dünyada Küreselleşme ve Devlet Reformu. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Öz, B., Taban, S., ve Kar, M. (2008). “Kümeleme Analizi İle Türkiye ve AB Ülkelerinin Beşeri Sermaye Göstergeleri Açısından Karşılaştırılması”,*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 1-30.
- Özpolat, A., Yıldırım, M. (2009). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Kadın Eğitimi ve Büyüme İlişkisi”, Paper presented at EconAnadolu 2009: Anadolu International Conference in Economics June 17-19, 2009, Eskişehir,1-27.
- Öztürk, A., Kalaycı , S., Kor, N. (2017). “Türkiyede Eğitim Harcamalarının İktisadi Büyüme Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(7), 17-29.
- Özyakışır, D. (2011). “Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi Üzerine Teorik Bir Değerlendirme”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(1), 46-71.
- Parasız, İ., (2003). İktisadi Büyüme Teorileri, Bursa: Ezgi Yayınları.
- Saygın, M. (2012). Girişimcilikte Beşeri Sermaye ile Bilişim ve İnovasyon Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. Aksaray Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Schultz, T.W. (1961). “Investment İn Human Capital”, *American Economic Review*, 51(1), 1-17.
- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2010). “Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140.
- Taban, S. ve Kar, M. (2006). “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1961-2001”,*Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 159-182.
- Tzeremes, N. G. (2014). “The Effect Of Human Capital On Countries Economic Efficiency”,*Economics Letters*, 124(1), 127-131.
- UNDP. (2019). 2019 İnsani Gelişme Raporu: 21. Yüzyılda İnsani Gelişmedeki Eşitsizlikler. Ankara: UNDP. <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home.html> Erişim Tarihi: 11.07.2020.
- UNDP. (2019a). 2019 İnsani Gelişme Raporu’ndaki Ülkelerle İlgili Açıklama Notu: Türkiye. Ankara: UNDP. https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr2019.html Erişim Tarihi: 10.07.2020
- World Bank, (2018). World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators/preview/on> Erişim Tarihi: (10.06.2020).
- Yaylalı, M. ve Lebe, F. (2011). “Beşeri Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, XXX(I), 23-51.
- Yetkiner, H. (2006). “Sağlık ile Büyüme”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6 (2), 83-91.
- Yılmaz, Ö. ve Ünver, Ş. (2019). “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(3), 1011-1026.

- Yılmaz, Z., Özer, P. ve Gümüřsoy, F. (2019). “Türkiye’de Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Yaklaşımı”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-16.
- Yumuşak, İ. ve Yıldırım, Ç. (2009). “Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(1), 57-70.